

Speech: Armando's 'Brokstukken' in Rotterdam

Ton Nijhuis bij opening tentoonstelling Chabot Museum

Achtergrond - 19 maart 2015

De tentoonstelling 'Brokstukken / Bruchstücke' van Armando is op 15 maart in Rotterdam geopend. Ton Nijhuis van het Duitsland Instituut sprak bij de opening over het Nederlandse vijandbeeld jegens Duitsland en over Armando's rol in de verandering van dat beeld.

"Het is dit jaar 70 jaar geleden dat Nederland is bevrijd en 75 jaar geleden dat Rotterdam werd gebombardeerd. Een dubbel herdenkingsjaar dus, zeker voor de stad Rotterdam. Het Chabot Museum bijt het spits af van dit herdenkingsjaar met de tentoonstelling 'Brokstukken' van Armando.

Dat het Chabot Museum deze eer ten deel valt, is niet meer dan gepast. Chabot heeft immers met zijn beroemde schilderij de 'Brand van Rotterdam' de gevolgen van het bombardement als geen ander op het doek gezet. En welke kunstenaar ligt meer voor de hand dan Armando? Vrijwel zijn gehele werk staat in het teken van de herinnering aan de oorlog. Armando is welhaast uitgegroeid tot een instituut op het gebied van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.

70 jaar is een lange tijd. Maar toch is de oorlog nog steeds dichtbij. Een oorlog is niet voorbij wanneer de vrede is getekend. Pas dan begint het moeizame proces van verwerken. Het treuren, de wederopbouw, straf, verzoening en reflectie.

Hoe na de oorlog om te gaan met de voormalige vijand? In Nederland is het vijandbeeld jegens Duitsland lange tijd bewust gekoesterd, ook door generaties die de oorlog niet hadden meegemaakt. Je zou zelfs kunnen stellen dat Duitsland als daderland voor de Nederlandse identiteit een belangrijke functie heeft vervuld, zoals oorlog en rivaliteit met andere landen vaak worden gebruikt voor de versterking van een nationaal wij-gevoel. Nu vervulde Duitsland die functie al langer. Reeds in de 19e eeuw zei de vader van onze grondwet Thorbecke: "Wij zijn Nederlanders, omdat we geen Duitsers zijn."

Graag werd na de oorlog de wereld ingedeeld in goed en fout, in slachtoffer en dader, waarbij de Nederlanders, op een paar na, natuurlijk altijd aan de goede kant stonden. Dat leidde tot zelfoverschatting en zelfgenoegzaamheid: Nederland was misschien wel kleiner dan Duitsland, maar het was wel moreel superieur.

Nederland als gidsland dat altijd met een opgeheven wijsvinger de ontwikkelingen in het buitenland becommentarieerde. Het foute of het kwaad bevond zich altijd buiten ons, in andere landen: het apartheidregime in Zuid-Afrika, of Pinochet in Chili, of de VS en natuurlijk altijd weer Duitsland. De oorlog was daarbij de ultieme legitimatie voor de anti-Duitse sentimenten. Daarom werd deze zo lang gekoesterd.

Het gevolg van deze moralistische houding was echter wel dat er nauwelijks interesse was in het begrijpen en doorgronden van de ander en eigenlijk ook niet van jezelf. Snelle morele oordelen maken het kennis nemen van overbodig. Het leidt tot gemakzucht en geborneerdheid. Wanneer je moreel veroordeelt, hoef je verder geen interesse meer op te brengen. Moeilijke vragen worden met simpele goed-fout indelingen ontweken.

Hoe anders is dit in het werk van Armando. Getraumatiseerd door de oorlog - Armando woonde vlak bij het kamp Amersfoort - heeft hij vanaf het allereerste begin getracht contact te zoeken met 'de vijand' zoals hij het noemde. Nieuwsgierigheid was zijn grote drijfveer.

Door 'de vijand' in zijn literaire werk een stem te geven stelde hij de algemeen aanvaarde clichés ter discussie. Dat werd hem lange tijd niet in dank afgenomen. Toen hij in 1967 in het boek 'De SS'ers' Nederlandse vrijwillige SS'ers zonder commentaar hun eigen verhaal liet vertellen, leidde dit tot een storm van verontwaardiging.

Deze werkwijze is kenmerkend voor Armando. Hij wil niet beleren of oordelen, slechts observeren, de realiteit accepteren en weergeven zoals zij is en precies daarvan gaat een provocerende werking uit. Bovendien wil Armando de ambivalenties boven tafel krijgen. Zeker ook die van dader en slachtoffer. Dader en slachtoffer sluiten elkaar niet uit, maar impliceren elkaar. De dader als slachtoffer en het slachtoffer als dader.

Zijn interesse voor de vijand bracht hem vanaf 1979 naar Berlijn en later naar Potsdam waar hij 'de vijand' in zijn eigen biotoop kon observeren. Hiervan deed hij ook verslag in zijn columns 'Armando uit Berlijn' in het NRC Handelsblad. Zijn werken kregen nu ook Duitse titels: 'Feindbeobachtung', 'Gefechtsfeld', 'Waldrand', 'Schuldige Landschaft', 'der Zaun', 'Fahne', enz.

Armando's werk laat zich lezen als een poging tot *Vergangenheitsbewältigung* (verwerking van het verleden), maar ook de onmacht daartoe. Zijn schuldige landschappen zijn daarvan een goed voorbeeld. Het onverschillige landschap dat zich niets aantrekt van de misdaden die ter plekke zijn begaan en van de tragiek

van de mens. En precies dat maakt het landschap zo schuldig. Hoewel zijn werken over de oorlog gaan stijgen ze daar ook ver boven uit. De oorlog staat symbool voor de condition humaine. Het landschap heeft al vele misdaden gezien en er zullen er nog vele komen. Telkens in een andere vorm, maar tegelijkertijd herhalend, universeel.

Het is ook een onmacht tegenover de tijd. Het besef van het vergankelijke. De brokstukken - Armando spreekt zelf ook wel eens van *Fundstücke* - die brokstukken doen denken aan archeologische vondsten die eeuwen oud zijn, geërodeerd in de tijd. Het gaat om vergankelijkheid en de schoonheid van verval, maar ze vormen tegelijkertijd een verontrustende getuigenis, hebben een verontrustende presentie.

70 jaar vrijheid

Zoals gezegd heeft in Nederland lange tijd het denken in simpele goed-fout schema's gedomineerd. Langzamerhand is het beeld complexer en genuanceerder geworden. Armando heeft met zijn werk een belangrijke bijdrage aan de deconstructie van dergelijke simpele en moraliserende tweedelingen geleverd. Ook het Duitslandbeeld heeft zich in het afgelopen decennium in positieve zin ontwikkeld.

Tegelijkertijd is er in Europa echter nog steeds vaak sprake van gemakzuchtige desinteresse in de ander. Hoewel de Europese integratie een antwoord was op de verschrikkingen van de oorlog en een poging om het extreme nationalisme te overwinnen en de volkeren naar elkaar te laten toegroeien, is de daadwerkelijke belangstelling voor de volkeren in de andere lidstaten maar zeer beperkt. Het is blijkbaar eenvoudiger om in stereotypen te blijven denken. Met deze stereotypen wordt, zeker in de huidige crisis, overal in Europa vrolijk gestrooid. En daarbij is de Tweede Wereldoorlog nooit ver weg. Nationalisme steekt weer de kop op en daarmee ook oude vijandbeelden. En ook in publieke discussies over bijvoorbeeld integratie is de echte interesse in de ander vaak ver te zoeken. Aan beschuldigingen, morele veroordelingen en platte generalisaties echter geen gebrek. Zelfs tolerantie is vaak slechts een synoniem voor onverschilligheid. Ook het antisemitisme neemt weer virulente vormen aan. Soms lijkt het erop alsof we de vijand in welke gedaante dan ook, nog steeds nodig hebben om een bekrompen wij-gevoel te creëren, dat zich aan kritisch zelfonderzoek onttrekt. 70 jaar bevrijding en vrijheid: er is veel bereikt, maar een terugval dreigt als we ons niet blijven inspannen.

Armando associeer je niet direct met Rotterdam, hoewel deze kerk Arminius de naam van Armando draagt. Arminius was de Germaanse veldheer die in 9 na

Christus de Romeinse leger van Varus in het Teutoburgerwoud versloeg. De Germaanse benaming voor Arminius is Hermann. In het Italiaans en andere Latijnse talen wordt dit dan weer Armando. Ook zijn karakter past bij de stad: zelfverzekerd, maar ook relativerend, hard werkend zonder daar druk over te doen, geen boodschap aan formaliteiten en een rauwe humor. En er zijn bovendien duidelijke lijnen die hem met het Chabot Museum verbinden. De expressieve stijl van Armando lijkt in bepaalde opzichten ook op die van Chabot, zoals de twee zeegezichten van beide schilders in deze expositie duidelijk laten zien.

Het museum heeft zich niet alleen op het Nederlandse expressionisme toegelegd, maar ook vaak Duitse expressionisten tentoongesteld, waaronder Emil Nolde, Ernst Ludwig Kirchner en Käthe Kollwitz. Het Chabot Museum heeft zich gepositioneerd als een monument voor het expressionisme en werkt daartoe intensief samen met Duitse musea en wisselt ook collecties uit. Deze tentoonstelling bijvoorbeeld zal volgend jaar in Potsdam te zien zijn. In het Chabot Museum zal 'Brokstukken' in het najaar worden opgevolgd door een nieuwe Chabot-tentoonstelling waar naast het monumentale 'Brand van Rotterdam' werk van Chabot te zien zal zijn dat hij in de oorlogstijd heeft geschilderd van vluchtelingen, onderduikers en gevangenen.

Maar dat is pas in het najaar. Nu kunnen we eerst genieten van de werkelijk prachtige tentoonstelling brokstukken van Armando. Ik kan het Chabot-museum en zijn directeur Jisca Bijlsma alleen maar feliciteren dat het haar gelukt is deze tentoonstelling te realiseren. En natuurlijk een dank aan Armando dat hij naar het verre Rotterdam heeft willen komen om de opening bij te wonen."

Dit is een artikel gedownload via duitslandinstituut.nl.

Artikel: <https://duitslandinstituut.nl/artikel/10794/speech-armandos-brokstukken-in-rotterdam>